

Commentaar: Metaforen begrijpen niet

Steven Van Wolputte

De bijdrage van Koen Stroeken herinnerde me aan een artikel uit 1989 van de hand van Sjaak van der Geest en Susan Reynolds Whyte. Hierin (en dan vooral in het debat en de replieken die het uitlokte) kwam een belangrijke vraag naar voren, namelijk of antropologie niet aan de metafoor diende voorbij te gaan, met andere woorden, of we het westerse begrip 'metafoor' (en, bij uitbreiding, 'betekenis') kunnen aanwenden in de studie van samenlevingen en culturen die dit begrip niet delen. Denk hierbij, bijvoorbeeld aan het werk van Victor Turner of James Fernandez. In de openingsparagraaf van zijn betoog stelt Stroeken aan de hand van enkele rake observaties dezelfde vraag. In meer abstracte bewoordingen: moet antropologie ook in haar metatheoretisch referentiekader 'emisch' zijn? Of anders gesteld: is het westerse metafoorbegrip niet al te zeer ingebed in een symbolisch discours van overheersing en hegemonie?

Kort samengevat: ik denk dat de vraag niet is 'kunnen we antropologie voorbij de metafoor brengen' maar 'kunnen we de antropologie voorbij de discursieve werkelijkheid (in de Foucauldiaanse betekenis) brengen?' Sta me een korte uitweiding toe.

Het begrip 'metafoor' (evenals 'metoniem') in de antropologie is reeds lang vreemd van zijn oorspronkelijke betekenis in de linguïstiek. Het is niet langer een instrument van dichters, profeten of redenaars. Ook het dagelijkse spraakgebruik wordt erdoor getekend. En niet enkel de taal: het ganse denken verloopt via een paradigmatische (en syntagmatische) as. Het maakt een wereld van verschil of je 'de samenleving' denkt als een organisme, als een toneelspel, of als een lichaam. Metaforen en metonymen maken ideeën, en ganse denksystemen: termen en concepten worden 'begrepen' door ze te vatten in andere termen, beelden en concepten.

Maar metaforen en metonymen bepalen tevens ons dagelijkse doen en laten, niet omdat handelen door het denken wordt gestuurd, of omdat handelen uiteindelijk 'talig' zou zijn (integendeel), maar omdat het handelen *zelf* metaforisch is. Daarom is het begrip 'metafoor' een centrale bekommernis geworden in de hedendaagse 'semantische' antropologie. Het beantwoordt aan de beweging van 'tekst' naar 'lichaam' in de poststructuralistische en postmoderne stromingen binnen de sociologie en de antropologie. Als zodanig verschijnt 'metafoor' als een metafoor voor het niet-cognitieve, de ervaring, voor praxis en matrix.

Eén van de doelstellingen van het structuralisme was het counteren van het modernistische, Eurocentrische paradigma dat niet-westerse samenlevingen beschouwde als 'irrationeel.' Mede daarom bestudeerde het samenlevingen en culturen als inherent

‘logische’ systemen, opgebouwd rond fundamentele (en ‘universele’) tegenstellingen (zoals ‘links’ en ‘rechts,’ ‘waar’ en ‘vals,’ enzovoort) waarvan de meest archetypische die tussen ‘man’ en ‘vrouw’ was. (Deze duale structuur zag Lévi-Strauss bijvoorbeeld weerspiegeld in de duale structuur van het menselijke brein). Maar het poststructuralisme verzette zich tegen dit hyperintellectualisme, en introduceerde een derde term in de vergelijking (zie Jacobson-Widding 1979) om de ambiguïteit van menselijk handelen (tegenover de logica van het denken) te benadrukken. Eén van de problemen is dan, uiteraard, dat men weerom zit met een logische tegenstelling (of dualisme) van ‘logisch denken’ versus ‘niet-logisch handelen.’

Uiteindelijk ontstaan metaforen in lichamelijke gewaarwordingen van ‘lust’ en ‘onlust.’ Deze eerste ervaringen vinden plaats ver voor de geboorte van een kind: reeds acht weken na de conceptie reageert de foetus, bijvoorbeeld, op aanrakingen. De aanraking – de huid – is daarom de grond van de ervaring (Anzieu 1978, Brazelton 1990: 566), die tevens de ontwikkeling en het gedrag van het kind ‘stuurt’ (Gottfried 1990: 350). Doorheen de huid kan het kind geleidelijk een onderscheid maken tussen ‘Mij’ en ‘Niet-Mij’ (hetzij ‘Het’ of ‘De Ander’), tussen ‘binnen’ en ‘buiten,’ ‘op’ en ‘neer,’ ‘voor’ en ‘achter,’ ‘voorheen’ en ‘nadien,’ enzovoort. Dit zijn lichaamsgebonden metaforen die ontstaan uit de interactie van het kind met de leefwereld. Aanvankelijk neemt deze interactie de vorm aan van het spel (“the imaginative elaboration around bodily functions,” Winnicott 1989: 60). Metaforen zijn, met andere woorden, niet pre-cultureel, maar pre-symbolisch (zie Csordas 1990: 10).

Deze metaforen ‘organiseren’ de ervaring en het handelen (hoewel vanuit een fenomenologisch perspectief ‘handelen’ en ‘ervaren’ bijna synoniemen zijn). Dit ‘organiseren’ gebeurt echter niet vanuit het cognitieve, maar door belichaming en presentatie (als tegengesteld aan ‘representatie’). Metaforen liggen aan de basis van de (lichamelijke) ervarings-*Gestalt*, en maken uiteindelijk de matrix uit waarin de interactie tussen ‘individu’ en wereld is gegrondvest (zie Lichtenberg-Ettinger 1995). Metaforen zijn, met andere woorden, niet cognitief: het zijn “tools for working with experience” (Kirmayer 1992: 335). Fernandez, bijvoorbeeld, analyseert ‘betekenis’ als een ‘performantie’ gedragen door metaforen.

Dit impliceert dan weer dat metaforen een ‘doel’ hebben: betekenis scheppen. Maar ook deze intentionaliteit van metafoor wordt in het postmodernisme ter discussie gesteld. ‘Betekenis’ is niet noodzakelijk gebonden aan symbolische (dit is sociale) conventies. Metaforen doen meer dan enkel een gezegde toeschrijven aan een onderwerp: het proces van metaforisatie is onbepaald (De Boeck 1994: 453, Devisch 1990, 1993: 276-277, 1990). En deze onbepaaldheid is existentieel, dit wil zeggen: zonder zou er – simpelweg – geen betekenis zijn, enkel een besloten tekensysteem. Metaforen zijn, met andere woorden, ‘extra-rationeel’: ze zijn multiplex, gericht op lichamelijke ervaring, ambigu, paradoxaal en contradictorisch. Dit impliceert dan weer het bestaan van verschillende ervaringswerelden of -werkelijkheden, van verschillende ‘zelden’ of ‘subjectiviteiten.’ Daarom is ‘begrijpen’ (*Verstehen*) ook noodzakelijk beperkt en partieel. Elke logica is gebouwd op dualismen waarin elke pool de ontkenning is van de tegenpool. Metaforen (of beter: het proces van metaforisering), daarentegen, tartten de logica en stellen ons in staat om werkelijkheden te beleven als in-mekaar-geïmpliceerd.

In de antropologie heeft deze beweging (van systeemlogica naar paradox, ambivalentie en naast mekaar staande, vaak conflicterende werkelijkheden) verrijkende gevolgen gehad, zowel theoretisch als methodologisch. Dit zou ons echter te ver leiden. Belangrijk is echter dat de metaforische werkelijkheid voorbij gaat aan de symbolische (sociale, discursieve) werkelijkheid, en een cultuurbegrip naar voren schuift waarin niet langer essentie, maar existentie centraal staat. (hierin schuilt ook het 'revolutionaire potentieel' van metaforen). Samengevat: metaforen gaan voorbij cognitie en representatie; ze behoren tot het domein van de ervaring, van praxis en niet (enkel) van het denken. Metaforen suggereren in plaats van te concipiëren; ze provoceren, maar 'schrijven geen betekenis voor.' Ze zijn, in tegenstelling tot symbolen, poly-centrisch. De metaforische werkelijkheid bestaat naast de symbolische, en valt er gedeeltelijk maar niet helemaal mee samen. Zoals de pre-objectieve en de objectieve realiteit, verhouden de metaforische en symbolische realiteit zich ex-centrisch.

En dit brengt me bij een paradox in de bijdrage van Stroeken: hoewel zijn bijdrage draait om een emisch begrip van de metafoor, en hij benadrukt dat hij aan het metaforische voorbij wil gaan, toch lijkt hij het metaforische te vereenzelvigen met de talige wereld van het symbolische discours. En dit leidt dan weer tot de vraag uit het begin: kan de antropologie voorbijgaan aan de discursieve werkelijkheid, en ze samen met de metaforische werkelijkheid ter sprake brengen, articuleren of evoceren?

Noot

Steven Van Wolputte is Postdoctoraal Onderzoeker van het FWO-Vlaanderen en verbonden aan het Departement Sociale en Culturele Antropologie van de KULeuven. Zijn onderzoek in Noord-Namibië richt zich op het lichaam van mens en dier in de politieke leefomgeving onder zowel het eertijdse Apartheidsregime als het hedendaagse bestuur. [E-mail: Steven.Vanwolputte@ant.kuleuven.ac.be].

Literatuur

- Anzieu, D.
1985 *Le moi-peau*. Paris: Dunod.
- Brazelton, T.B.
1990 Touch as touchstone: summary of the round table. In: K.A. Barnard en T.B. Brazelton (red.), *Touch: The foundation of experience*. Connecticut: International Universities Press, pp. 561-66.
- Csordas, T.S.
1990 Embodiment as a paradigm for anthropology. *Ethos* 18: 5-47.
- De Boeck, F.
1994 Of trees and kings: Politics and metaphor among the Aluund of Southwestern Zaire. *American Ethnologist* 21(3): 451-73.

- Devisch, R.
 1990 The therapist and the source of healing among the Yaka of Zaire. *Culture, Medicine & Psychiatry* 14(2): 213-36.
 1993 *Weaving the threads of life. The Khita gyn-eco-logical cult among the Yaka*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Geest, S. van der & S.R. Whyte
 1989 The charm of medicines: metaphors and metonyms. *Medical Anthropology Quarterly* 5(3): 345-67.
- Fernandez, J.W.
 1986 *Persuasions and performances. The play of tropes in culture*. Bloomington: Indiana University Press.
- Gottfried, A.W.
 1990 Touch as an organizer of development and learning. In K.A. Barnard & T.B. Brazelton (red.), *Touch: the foundation of experience*. Connecticut: International Universities Press, pp. 349-61.
- Jacobson-Widding, A.
 1979 *Red-white-black as a mode of thought: a study in triadic classification by colours in the ritual symbolism and cognitive thought of the peoples of the Lower Congo*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Kirmayer, L.J.
 1992 The body's insistence on meaning: metaphor as presentation in illness experience. *Medical Anthropology Quarterly* 6(4): 323-47.
- Lichtenberg-Ettinger, B.
 1995 *The matrixial gaze*. Leeds: University of Leeds, Department of Fine Arts, Feminist Arts and Histories Network.
- Turner, V.
 1975 *Dramas, fields and metaphors. Symbolic action in human society*. Ithaca, London: Cornell University Press.
- Winnicott, D.W.W.C., R. Shepherd & M.E. Davis
 1989 *Psycho-analytic explorations*. London: Karnac books.